

Het gesprek met Marlies Rohmer over de toepassing van baksteen in haar werk spitst zich in belangrijke mate toe op twee projecten: het woongebouw Bloemhof aan de Bloemsingel in Groningen en het Moskeeverzamelgebouw Fusion in de Amsterdamse Transvaalbuurt. Bij beide gebouwen speelt baksteen een beeldbepalende rol, zij het op verschillende wijze. Voor Rohmer fungeren de twee projecten als een goede kapstok voor haar ideeën en zienswijze over het gebruik van baksteen. Die onderscheiden zich door de wens tot gelaagdheid in zowel het ontwerpproces als het gebouw zelf, het spelen met verwachtingen, het reageren op de context van een ontwerp én een sterke persoonlijke voorkeur om onvoorspelbaar en zelfs bewust onlogisch te opereren.

Gelaagdheid

Het eerste waar Rohmer over begint is de gelaagdheid waar zij naar zoekt in haar werk. Het gaat haar daarbij zowel om het ontwerpproces als om de gebouwen zelf. Gelaagdheid strekt zich uit van het streven naar stilistische ongrijpbaarheid tot het combineren en spelen met verwachtingspatronen en paradoxen. Ook de wijze waarop Rohmer denkt over, en werkt met verschillende materialen is onder deze term te scharen.

Het is voor Rohmer belangrijk dat gelaagdheid niet uitmondt in een stapeling van losse elementen en een fragmentatie van het ontwerp: ‘Alle lagen samen zijn, als het goed is, meer dan de som der delen. ‘Het is vergelijkbaar met koken: een apart ingrediënt, zeg nootmuskaat, is niet lekker. Maar als onderdeel van een gerecht juist wel.’ Omgekeerd maakt dat streven naar integraliteit van verschillen elementen het lastig om één aspect, zoals baksteen, te isoleren. De in elkaar grijpende onderdelen vormen een evenwicht. Naast het materiaal (van een gevel) noemt Rohmer als onderdelen van de gelaagde structuur die haar werk karakteriseert, onder andere, ook: duurzaamheid, sociale verankering, stedenbouwkundige context, grafische en tactiele patronen, logica en onlogica, generieke en specifieke elementen van een gebouw én het programma en, *last but not least*, het gebruik van een gebouw.

De lagen, en de mate waarin ze bepalend zijn, verschillen overigens per project en zijn zeker niet voorafgaand aan het ontwerpen vastgesteld. Ze ontstaan daarentegen tijdens het ontwerpproces zelf. Soms conform de verwachtingen, maar soms ook geheel niet. ‘Sommige lagen vallen in dat proces af, andere komen juist bovendien.’ Het is voor Rohmer erg belangrijk dat het verloop en de route van dat proces naar een gelaagdheid, op een open en niet dogmatische wijze gebeurt. Het gaat Rohmer niet om het stapelen van de lagen met een ‘didactisch’ doel, maar juist om hun gelijktijdigheid. Daardoor krijgt het paradoxale karakter een plaats in haar werk. Diezelfde gelijktijdige stapeling van lagen herkent Rohmer ook in werk van bureaus als OMA en Neutelings Riedijk. Naast deze architectonische referenties benoemt Rohmer de werkwijze ook als associatief en schilderachtig. In dat laatste geval is het niet letterlijk bedoeld, maar een verwijzing naar het vermeende losse en kwikzilverachtige element ervan.

Die werkwijze typeert Rohmer als soms wel eens vermoeiend, omdat het zoekproces telkens weer opnieuw doorlopen moet worden en er niet teruggevallen kan worden op vaststaande uitgangspunten. Het eindresultaat profiteert er, volgens Rohmer, echter vrijwel altijd van. ‘En als ontwerper houd je er een tevreden gevoel aan over, omdat je op een intensieve wijze alle opties hebt overwogen. Je bent zo in grote mate gevrijwaard van gemakzucht.’

Context

Rohmer reageert in haar werk op een eigenzinnige manier, die scherpe analyse vermengt met persoonlijke associaties. Dat leidt tot uiteenlopende betekenissen in haar gebouwen. Bij een project als Fusion vertaalt zich dat bijvoorbeeld in een gebouw dat nauwkeurig voor een specifieke doelgroep is gebouwd. Dat specifieke karakter heeft er omgekeerd weer toe geleid dat in de vormgeving van de gevel een veel abstracter beeld is nagestreefd. De specifieke programmatische organisatie van het gebouw schijnt door in de gevel, maar de wens naar een generiek 'publiek' gebouw bepaalt uiteindelijk het beeld. Daarbij sluit het aan bij de vormgeving van de wijk waar het staat, gebouwd naar een stedenbouwkundig ontwerp van Berlage. Een wijk die in sterke mate gekleurd is door de baksteen gebouwen uit de Amsterdamse School. Het gebouw bemiddelt uiteindelijk tussen beide; de herkenbaarheid voor de gebruikers en de sociale verankering enerzijds en de stedenbouwkundig en architectonische verankering in een uitgesproken deel van de stad anderzijds. Die verankering in, of vervlechting met de omgeving betekent niet dat Rohmer altijd voor de harmonie kiest. 'Ik vraag me bij zo'n project wel degelijk af of het gebouw een apart en onderscheidend onderdeel gaat vormgeven of dat het opgenomen gaat worden in de bestaande straatwand.' Ongeacht de uitkomst van die keuze kan baksteen een belangrijke rol spelen. Rohmer prijst in dit opzicht de historische rijkdom die dit specifieke materiaal kan hebben. Dat een materiaal zowel traditioneel als modern kan werken, acht ze een zeer bijzondere eigenschap. 'Met baksteen kun je op allerlei lagen reflecteren. Bij Fusion gebeurt dat op de associatieve laag van oriëntaalse motieven, op het programma, op de symboliek van een moskee, maar ook op de traditie van de Amsterdamse School voor decoratie met deze motieven en de stedelijke context waarin het gebouw is ingevoegd. Het bewijst zich daarmee als een heel kneedbaar en wendbaar materiaal.' In dit geval toont baksteen zijn kwaliteiten als harmoniserend en contextueel materiaal. Het gebouw wordt er door verankerd in de bestaande stedenbouwkundige context. Het vervlecht tegelijk een historische en moderne toepassing van het materiaal. Het kan daardoor, in haar ogen, uitmonden in robuuste maar tegelijk ook in bijna transparante gevels waarbij het textiele karakter van het materiaal verkend wordt. Baksteen nodigt bovendien altijd uit tot het bedenken van sculpturale details. 'Het spectrum bestrijkt het hele gebied van bonkig, nurks en robuust tot heel elegant en bijna transparant. Je kunt er echt op veel verschillende manieren mee boetsen.'

Keuzeproces

Hoewel Rohmer niet te boek staat als een 'baksteenarchitect' is ze doeltreffend in haar keuzes en resultaten. De keuze voor de baksteen is bepalend voor de uitstraling en het resultaat. Achter die doeltreffendheid gaat een nauwgezet keuzeproces schuil. Er wordt bijvoorbeeld altijd gekeken naar welke stenen in de omgeving zijn gebruikt. Vervolgens wordt bedacht of stenen bij het bestaande pallet moeten passen of er juist in kleur, formaat en textuur mee moeten contrasteren. 'Op dat soort momenten ga ik soms heel lang naar een bestaande gevel staan staren om tot een besluit te kunnen komen. Ik probeer me daarbij voortdurend voor te stellen hoe iets in een bepaalde baksteensortering er uit gaat zien in die context.'

Soms 'ontdekt' Rohmer ook een steen. Daarbij wordt ze, naar eigen zeggen, niet gehinderd door een grote technische kennis van bakstenen. Het zijn vaak textuur of kleur die de aandacht trekken. Voor het woongebouw Bloemhof in Groningen ontdekte ze de stenen tijdens een reis door Denemarken. Terug in Nederland werden die stenen en alle andere mogelijke varianten in de auto geladen. 'We rijden dan met heel veel doosjes met stenen rond en zetten die afwisselend op verschillende

momenten van de dag tegen de gevel. We kijken dan hoe ze werken met verschillende soorten licht.' Na het kiezen van een steen zijn besluiten over metselverbanden en diepte van de voegen nog van grote invloed. Ook laat het bureau veel proefmuren op een groter formaat maken, omdat een baksteen eigenlijk alleen als metselwerk te beoordelen is.

Een ander ingrediënt in het zoekproces zijn de talloze tijdschriftknipsels die Rohmer verzamelt. Ze selecteert vooral knipsels waarop details of uitsneden van een gebouw staan, maar soms ook exemplaren met daarop volledige gebouwen. Wanneer er aan een project ontworpen wordt, kijkt ze de verschillende stapels meestal 1 à 2 keer door. Vaak komt ze dan iets tegen 'waar ze wat mee wil'. Indien mogelijk wordt vervolgens het betreffende project bezocht.

Spel

Rohmer toont zich een pragmaticus in haar beschrijving van het selectieproces van een baksteen en de toepassing van metselwerk. Ze relativeert het kiezen nadrukkelijk: 'Soms wordt je door het beschikbare budget gedwongen om naar goedkope stenen om te kijken. In die gevallen moet je flexibel en ruimhartig tegelijk zijn. Je kunt immers met de meest goedkope steen toch iets heel moois en interessants bereiken als je het bijvoorbeeld toepast in een prefab-element.'

Ook aan de beïnvloeding door fabrikanten of collega architecten tilt Rohmer niet zwaar. Het vinden en kiezen van stenen lijkt in haar bewoordingen dan ook het meeste op een spel. 'Ik laat me soms ook snel afleiden als ik bij een fabrikant een steen zie die me intrigeert. Dan gooi ik heel gemakkelijk het roer om. Ik ben niet zo koersvast. Ik ben echt heel beïnvloedbaar en daarmee dus een interessante klant voor de baksteenindustrie.'

Voor Rohmer zit in elk ontwerpproces een keuzemoment over baksteen. Toch weigert ze het tot een voorspelbare procedure te laten worden. Ze benadrukt dat er geen logica zit in de wijze waarop het materiaal wordt gekozen. Factoren als associatie, onlogische stappen en een hang naar sublimatie spelen een bovengemiddelde rol in het proces. Zeker bij projecten waar het ontwerp stroef verloopt. 'Je legt alles bij elkaar en probeert dan tot een alomvattende oplossing te komen. Bij ons is het vaak een gedachtesprong, een beweging in een andere, niet altijd logische richting, waardoor alles op z'n plaats valt.' Rohmer cultiveert deze tactiek van een ingeving of een plotseling verkregen inzicht nadrukkelijk. Haar ontwerppraktijk floreert door het kunnen beschikken over onverwachte en ongrijpbare elementen. En ergens in die sublimerende processen zit ook het moment dat het materiaal op zijn plek valt.

Patronen en ritmes

Hoewel Rohmer dus weigert zich te laten vastpinnen op een voorspelbare en dogmatische werk- en ontwerpwijze, zijn er wel constanten in het werk en de aanpak te vinden. Een belangrijke constante in het gebruik van baksteen is de voorliefde voor decoratieve patronen en ritmes. Het bedenken van een patroon gaat vaak vooraf aan de keuze voor een steen. In veel projecten keren patronen en ritmes steeds ook weer terug, zij het met kleine of grotere variaties. Rohmer geeft aan dat die terugkerende patronen en ritmes gebaseerd zijn op een persoonlijke voorliefde, maar ook geïnspireerd zijn door voorbeelden van andere architecten. Rohmer noemt met name het Ennis House (Los Angeles) van Frank Lloyd Wright uit 1924 als een belangrijke inspiratiebron. Het zijn de geometrie, de monumentaliteit en de wijze waarop deze architect met ritme en patronen werkt die haar intrigeren en die, niet toevallig, een weg gevonden hebben naar haar eigen oeuvre. Het is echter niet een vast onderdeel in

het werk, maar eerder een fascinatie die bij tijd en wijle komt bovendrijven in een ontwerpproces. ‘Ik probeer dan bijvoorbeeld zo’n Ennis House helemaal na te tekenen. En kom dan tot de conclusie dat het toch anders moet. Ik begin dus bij inspiratie, maar vervolgens pas ik het aan en toe, volgens mijn eigen stijl en richtlijnen.’

In veel gevallen moet dan achteraf pas blijken of, en hoe de bedachte patronen daadwerkelijk gerealiseerd kunnen worden. ‘In sommige gevallen weet ik vooraf helemaal niet of het wel gemetseld kan worden, zoals bij Fusion of de Bloemsingel. Bij Fusion had ik bijvoorbeeld het metselwerk eerst als prefab-elementen op elkaar gestapeld, maar de metselaar en aannemer zeiden vervolgens dat ze het ook ter plaatse konden realiseren. Mijn eerste reactie was toen dat ik dat niet wilde uit angst voor ondiepe voegen. Ik was bang dat het zijn robuustheid zou verliezen en dat het te fijntjes zou worden.’

Rohmer lijkt voortdurend op zoek naar ingevingen en staat open voor toeval. In haar werk is een reeks van projecten waar dit proces van ‘vormvinding’ met metselwerkpatronen zichtbaar is. Naast de genoemde Bloemhof en Fusion-moskee zijn dat bijvoorbeeld ook de Noordkop aan de Spaarndammerdijk in Amsterdam en de jongerenwoningen in de Zoetermeerse wijk Oosterheem.

Prefab

Bij de Groningse Bloemhof heeft Rohmer de voorkeuren voor robuustheid, patronen en baksteen verenigd met het gebruik van prefab-elementen. Vanuit de interesse voor patronen zijn daar bijna vanzelfsprekend vormen ontstaan die zich zowel financieel en bouwtechnisch veel meer eigenen voor prefabricage. Het gaat haar ook om het vinden van niet logische metselverbanden én om decoratieve, nadrukkelijk niet dragende verbanden. De aandacht voor prefab heeft deels ook een economische reden: ‘Vroeger was bouw materiaal kostbaar en waren manuren goedkoop, nu is dat andersom. Je probeert nu met prefab technieken toch die ornamentiek van vroeger terug te krijgen.’ Door prefab-elementen toe te passen verschuift eigenlijk het stapelen van de steen naar het stapelen van het element. In eerdere projecten vond dat stapelen bovendien plaats volgens een visueel dragende logica, maar bij meer recente werken wordt die logica bewust los gelaten. Daardoor wordt het bekleedende en decoratieve in zowel het geprefabriceerde metselwerk op zich als in de stapeling van de prefab-elementen benadrukt. Het paradoxale van robuustheid en stevigheid, versus decoratie en bekleding krijgt daardoor een plaats in het werk van Rohmer.

De Bloemhof gaat hierin eigenlijk door op gedachten die Rohmer eerder voor Fusion formuleerde. Dat gebouw ontwierp ze vanuit de veronderstelling met prefab-elementen te moeten gaan werken. Bij nader inzien bleek die gevel echter dus wel ‘metselbaar’ te zijn. Bij de Bloemsingel zette Rohmer daarop een volgende stap en plaatste de prefab-blokken verder uit elkaar en zette de tektonische logica daarmee op scherp. De prefab-elementen hangen aan de gevel en boven een glazen plint. Daardoor rust de gevel niet op de grond en ontstaat een vreemd beeld. ‘Ik heb me daar, dankzij de technische mogelijkheden, veel meer vrijheid gepermitteerd. Het heeft daar veel minder met metselen te maken. Het prefab-element is veel meer een driedimensionaal object.’ Daarmee bevrijdt ze het metselwerk van zijn traditionele toepassing als een aaneengesloten vlak met reliëf en zet de geprefabriceerde elementen in als versierde betonblokken, als gedecoreerde elementen. ‘Ik zie dat metselwerk in prefab-verband eigenlijk als grote legoblokken waar ik dan vervolgens mee ga stapelen.’

Robuuste gebouwen

Bij de keuze voor baksteen komt bij Rohmer ook een ander aspect kijken. Zij geeft blijk van een zeker historisch besef wanneer ze wijst op de hiaten die vroeger door monumentale gebouwen als kerken in de stedelijke ruimte werden gevuld. Niet zelden ambieert Rohmer met haar gebouwen een pendant van dat soort gebouwen te realiseren. Soms, zoals bij Fusion, laat ze zich ook letterlijk leiden door een (school-) gebouw dat voorheen op diezelfde plek stond. 'Ik houd heel erg van robuustheid en ben niet zo fijntjes in mijn werk. Ik houd van zware, monumentale gebouwen, zoals bijvoorbeeld De Bazel aan de Vijzelstraat in Amsterdam.'

In haar eigen gebouwen valt de keuze overigens lang niet altijd op een traditioneel materiaal als baksteen. Soms prefereert Rohmer een ander, 'moderner' materiaal. Simpelweg omdat de omgeving daar om vraagt, of omdat baksteen als misplaatst wordt geacht. De relatieve nuance is het doel: 'Te veel afwijking kan er ook voor zorgen dat een gebouw een soort *alien* wordt.'

Wanneer de keuze wel op baksteen valt waakt Rohmer er altijd voor om dan vooral tot een robuuste uitstraling van het materiaal en het gebouw te komen. Ze wil eigentijdse gebouwen maken en nadrukkelijk ver weg blijven van het andere 'gezicht' van baksteenarchitectuur; dat van historiserende tuttigheid en misplaatste romantiek. In haar werk zoekt ze het wankel evenwicht tussen die robuuste monumentaliteit en de textiele lichtheid van het materiaal op. Baksteen leent zich voor zorgvuldige detaillering. En door het spel van kleur en textuur van de stenen en de toepassing van complexe, decorerende metselwerk verbanden ontstaat een grote visuele rijkdom. 'Het idee is dat je vanuit de verte vooral een ruimtelijk statement ziet, maar dat het oog dichterbij steeds meer details ontwaard. Er zitten schalen in de gedetailleerdheid. Ik speel daar graag mee.'